

УДК 286.15

О. П. Кравець,
викладач кафедри індоєвропейських мов Національного університету
«Острозька академія»

ПРИЧИНИ І ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ТА ПОШИРЕННЯ БАПТИЗМУ В НІМЕЧЧИНІ, УКРАЇНІ Й ПОЛЬЩІ: КОМПАРАТИВНИЙ АНАЛІЗ

У статті здійснено компаративний аналіз причин і передумов виникнення та поширення баптизму в Німеччині, Україні й Польщі як однієї з найбільш розповсюджених гілок протестантизму.

Ключові слова: баптизм, Німеччина, Україна, Польща.

Причины и предпосылки возникновения и распространения баптизма в Германии, Украине и Польше: компаративный анализ

В статье осуществлен компаративный анализ причин и предпосылок возникновения и распространения баптизма в Германии, Украине и Польше как одного из наиболее распространенного направления протестантизма.

Ключевые слова: баптизм, Германия, Украина, Польша.

Appearance and dissemination of the doctrine of the Baptists among the German, Ukrainian and Polish nations Reasons and premises: comparative analysis

The article is devoted to the comparative analysis of the reasons and premises of the appearance and dissemination of the doctrine of the Baptists as one of the most widespread Protestant branches in German, Ukraine and Poland.

Keywords: the doctrine of the Baptists, Germany, Ukraine, Poland.

Баптизм – одна з найпоширеніших протестантських конфесій. Сьогодні нараховується за різними статистичними даними від 90 млн. до 120 млн. членів баптистських церков, які є майже в усіх країнах світу [14, с. 181]. Тому історія цієї конфесії привертала дослідницьку увагу як вітчизняних, так і зарубіжних учених. Зокрема, досить плідно у цій галузі працюють в Україні В. Любашенко, Ю. Решетников, С. Савинський, С. Санніков та ін. Історії євангельських християн і баптистів у Польщі присвятили свої праці А. Гуче, Р. Клутіг, Е. Купш, Л. Шендеровський. Над цією ж темою в Німеччині працювали Г. Бал-

дерс, Р. Торбет. Однак у компаративному аспекті вона ще до сьогодні ніким не вивчалася. Відтак, виникнення та поширення баптизму в Німеччині, Україні й Польщі є об'єктом нашого дослідження. Саме компаративний аналіз дасть змогу побачити загальні тенденції розвитку цієї конфесії.

Зародився баптизм в Англії на початку XVII ст. (1609 р.) як результат подальшого розвитку англійського кальвінізму – пуританства. Проте на континентальну Європу баптизм потрапив лише в першій половині XIX ст.

У 1834 р. Йоганн Онкен і ще декілька осіб прийняли водне хрещення по вірі в р. Ельбі й утворили першу баптистську громаду в м. Гамбург (Німеччина). Німеччина на той час ще не була централізованою державою, а складалася з окремих земель, герцогств, князівств, які мали автономну владу. Бюргерська влада не дуже привітно зустріла нову релігійну течію (лише уряд Пруссії прийняв баптизм схвально). Не зважаючи на те, що як світська місцева влада, так і церковна всіляко перешкоджали діяльності віруючих, Онкен зі своїми друзями розпочав активну місіонерську й організаційну діяльність на території країни і поза її межами. Зокрема, організовуються недільні школи, видавництво і розповсюдження баптистської літератури. В Берліні завдяки Онкену відкривається «Місіонерський комітет», у Гамбурзі – баптистський видавничий дім, який видає і розповсюджує духовну літературу, та місіонерська семінарія, в якій пізніше навчатимуться такі видатні діячі російського євангельсько-баптистського руху як В.Павлов, А. Антонов, І. Прицкау та інші.

Унаслідок бурхливої діяльності Онкена баптизм швидко поширився в Німеччині й незабаром у всіх великих містах країни були засновані баптистські громади.

У 1847 р. І. Онкеном, спільно з Г. В. Леманом і Ю. В. Кебнером, підготовлено і видано Гамбургське сповідання віри, а в 1849 р. на його засадах було утворено Союз німецьких баптистів, якому пізніше підпорядкувалися громади Австро-Угорщини, Голландії, Швейцарії та деяких Балканських країн [8, с. 34]. У 1851 р. на німецьких територіях була вже 41 баптистська церква із загальною кількістю 3746 членів, 137 учителів недільних шкіл і 1035 учнів [13, с. 2].

У 1787 р. Катерина II указом та маніфестами дозволяє іноземцям переселятися в Російську імперію (Україна на той час була у складі імперії) з метою освоєння незадіяних земель. Унаслідок завоювання територій півдня України та Криму таких земель було багато. Приїздили колоністи з багатьох країн, найбільше з Німеччини. Серед них

було багато протестантів: менонітів, лютеран, кальвіністів, реформатів. Німецьким колоністам було заборонено проповідувати «свою релігію», але вони мали право проводити культові зібрання за своїми обрядами у приватних будинках [4, с. 367]. Так чи інакше українські селяни спілкувалися з іноземцями, їх запрошували на богослужіння. Оскільки богослужіння проводились німецькою мовою, українці мало що розуміли, але атмосфера на богослужіннях, стосунки між людьми, які характеризувалися внутрішньою повагою один до одного і взаємодопомогою, чого не було у офіційній церкві, приваблювали українців.

Історичні джерела називають різні дати зародження баптизму в Україні. Можна вважати, що це відбулося між 1852 і 1869 рр. Перша дата – навернення Івана (Федора) Онищенка с. Основа Одеського повіту Херсонської губернії [5, с. 43, 47].

Офіційною датою зародження баптизму в Україні вважається 11 червня 1869 р., коли житель села Карлівка Єлисаветградського повіту Херсонської губернії Юхим Цимбал прийняв від німецького штундиста Абрама Унгера водне хрещення. Це перше документально підтвержене водне хрещення на теренах України. Потім він хрестив своїх земляків. Таким чином була утворена перша баптистська громада з 20 чоловік у цьому повіті [11, с. 607].

Другим осередком зародження баптизму в Україні був західний регіон. Однією з основних причин навернення західних українців до нової віри був доступ до Святого Письма, який вони отримували через іноземних колоністів: німців, поляків, чехів. Колоністи проводили богослужіння рідними мовами, але з часом вони починали розуміти українську, а українці – їхні мови.

Перша баптистська громада в Західній Україні була зафіксована у с. Пекарщина на Волині в 1876 р. Членами цієї громади були Семен Овдейчук, Степан Павловчук з сім'єю. В 1877 р. сюди приїздить Іван Рябошапка, а в 1881 р. Волинь відвідує Іван Лясоцький. Проте через переслідування з боку місцевої влади активна проповідницька діяльність у цьому регіоні на деякий час припиняється [12, с. 66].

Варто зазначити, що в цей період в Україні ще не було чіткого розмежування між баптистами і євангельськими християнами, воно виникло трохи пізніше. Але навіть перебуваючи у двох окремих об'єднаннях, історія їх у багатьох періодах дуже тісно переплітається, тому досліджувати їх окремо досить складно. За протестантизмом в Україні закріпилася назва «штундизм», яка походить від нім. Stunde (в перекладі година). Однак українські віруючі не обмежували своїх

богослужінь однією годиною на відміну від німецьких. З часом ця назва набуває конотації прізвиська.

Офіційною датою зародження баптизму на польських територіях вважається 28 листопада 1858 р. В цей день у с. Адамів поблизу Пултуска відбулося перше хрещення по вірі через повне занурення у воду сільського вчителя Готфріда Фрідріха Альфа і ще декількох віруючих. Під впливом самостійного вивчення Біблії Альф пережив духовне відродження. Завдяки підтримці баптистських місіонерів зі Східної Пруссії (група з Ельблонгу) він із групою духовно відроджених жителів села Адамів засновують першу баптистську церкву в Польщі.

Однак, потрібно підкреслити, що баптизм на окремі польські землі прийшов значно раніше. Так, у пруському Ельблонзі перша баптистська громада була заснована в 1844 р., у Вроцлаві, Ольштині і Щецині – в 1846 р., а в Лігниці – в 1849 р. Ці громади виникли під впливом місіонерського служіння Йоганна Онкена й склалися, в основному, з німецького населення. Після 1858 р. баптизм почав отримувати все більше визнання серед поляків, особливо на території колишніх східних кордонів країни [1, с. 3].

4 серпня 1861 р. в Адамові було проведено перше зібрання баптистської церкви на польських землях, хоча уряд Росії відмовлявся визнати цей рух. У 1862 р. в громаді було вже 383 члени. У період між 1858 і 1863 рр. охрестилася ще 541 особа.

У 1864 р. в Кічині була заснована баптистська церква, яка швидко стала центром діяльності баптистів у тій місцевості. Починаючи з 1866 р. тут були організовані біблійні і місіонерські курси, населенню роздавали Біблію та іншу християнську літературу. Серед новостворених церков на передній план виступили церкви у Варшаві (заснована в 1875 р.) і Лодзі (заснована в 1878 р.). Початок діяльності баптистів у Лодзі датується 1868 р. У вересні того ж року там відбулося перше хрещення (був хрещений Йоганн Альберт Гутше – пізніше пастор церкви). У церкві налічувалось 252 членів. Громада швидко росла і потрібно було будувати каплиці: в 1882 р. на 700 місць (пастором у період 1877–1887 рр. був Чарльз Ондра) і в 1897 р. на 1500 місць (пастор у 1888–1904 рр. А. Гутше) [1, с. 4–5].

Отже, за досить короткий період 1834–1869 рр. баптистський рух поширюється на землях Німеччини, України й Польщі. Так, за підрахунками М. Драгоманова на основі офіційної церковної статистики впродовж 1884–1890 рр., членів баптистських громад тільки у Київській губернії збільшилось з 2006 до 4670, в усій Україні у цей період

нараховувалося 20 тис. баптистів [7, с. 242]. У 1851 р. в Німеччині було 41 баптистська громада з 3746 членами, а до 1905 р. баптистська церква в Німеччині зростає до 33780 членів [12, с. 2]. У кінці XIX ст. в Польщі Конгресовій (у складі Росії) було вже близько 4000 баптистів [1, с. 2].

Відтак процес становлення баптизму характеризувався як спільними, так і відмінними тенденціями.

Зупинимось на більш конкретній їх характеристиці. Суспільно-політичний устрій трьох держав на той час мав спільність у тому, що як Німеччина, так Україна й Польща не мали своєї державності в повному значенні цього слова. Німеччина в першій половині XIX ст. складалася з 38 держав і вільних міст. Це була конфедерація формально незалежних та слабко пов'язаних між собою утворень [2, с. 265–266]. Україна була розчленована між царською Росією на сході і півдні та Австро-Угорщиною, Румунією та Польщею на заході. Поділ Речі Посполитої завершився в 1795 р., у результаті якого польськими землями володіли Росія, Австрія та Прусія [3, с. 12].

Економічний розвиток характеризувався перевагою аграрного сектора, слабким розвитком промислового виробництва. Крім того, в Росії панувало кріпацтво, Німеччина ж не мала єдиного національного внутрішнього ринку. Перебуваючи під владою трьох держав, Польща залишалася слабко розвиненою аграрною країною, хоч були певні особливості у кожному із трьох секторів іноземного панування у цій державі.

Офіційна церква у кожній з трьох країн, зрісшись з державним апаратом, стала його структурною одиницею. Відійшовши від духовного служіння, вона стала на захист владно-політичних цілей.

Особливо жорстоким у цьому плані було російське православ'я. «Потрібно відзначити, що практика переслідування «інакомислія» на Русі завжди була жорстокішою, ніж у Європі. Йосипляни вчили: «Єдино єсть, молитвою и оружием убивати супротисляющаяся закону Христа» [12, с. 35].

Переслідування й утиски терпіли баптисти також у Польщі з боку православ'я на території, яка була під протекторатом Росії, та від домінуючої римо-католицької церкви на територіях під правлінням Австрії. Найвільніше було баптистам на територіях, які були під Прусією. Прусія найлояльніше віднеслася до цього нового християнського руху в порівнянні з усіма іншими німецькими державами.

Як відомо, Йоганн Онкен розпочинав місіонерську діяльність з Гамбурга і відразу ж наштовхнувся на супротив з боку влади. Лише

пожежа 1842 р., яка майже повністю знищила дерев'яний Гамбург, примирила баптистів з владою. «Баптисти взяли участь у відбудові міста, проявили великодушність і допомагали, хоч самі були погорільцями. За це вони заслужили повагу від жителів міста і влада більше їх не переслідувала. На відбудову міста з'їжджалися столяри з усієї Європи; Онкен проповідував їм. Багато з них їхали з Гамбурга вже баптистами. Згодом у Берліні був заснований Онкеном «Місіонерський комітет», а в Гамбурзі – баптистські місії [12, с. 32].

Отож, поряд з спільними тенденціями розвитку досліджуваних держав у ХІХ ст., проглядається низка особливостей, які певною мірою впливали на розповсюдження баптизму на цих територіях. Наприклад, німецькі землі були вже понад два століття під впливом ідей Реформації. І хоч протестантські церкви у німецьких державах (лютеранські, кальвіністські й інші) не завжди проявляли дружні стосунки до баптистів, однак і гострого протистояння та ворожнечі не спостерігалось. Вплив Римо-католицької церкви та тих територіях, де вона домінувала, вже не був таким тотальним, як це було раніше. Цим і пояснюється швидке розповсюдження баптизму в Німеччині і зростання його впливу у всіх сферах життя суспільства.

Необмежена влада російського царизму та позиція Православної церкви ставали в більшості випадків на перешкоді поширенню баптизму на території Російської імперії, зокрема і в Україні. Досить яскраво і реалістично це описано в романі С. Степняка-Кравчинського «Штундист Іван Руденко». Однак особливістю поширення євангельсько-баптистського руху на теренах Російської імперії було те, що він зародився в трьох незалежних один від одного місцях: південь України, Кавказ і Петербург. Якщо на півдні України «нову віру» приймали селяни, ремісники та дрібні чиновники, на Кавказі – інтелігенти та різночинці, то в Петербурзі першу євангельську громаду утворили дворяни. Таким чином, не зважаючи на жорстокі репресії з боку влади та православної церкви, російсько-український євангельсько-баптистський рух не тільки не був знищений, а й значно поширився і набув широкого визнання у народі, особливо в Україні. У 1882 р. в Херсонській, Катеринославській і Київських губерніях налічувалось біля 1000 членів помісних громад баптистів. У цей же час, за офіційними даними херсонського губернатора, всіх штундистів (баптистів і штундистів разом) тільки в Херсонській губернії було 3363 душі [12, с. 65].

Баптизм зародився в Англії і саме там сформувалися його віровчення і догматика [15, с. 286–287]. Цей та низка інших факторів (ді-

льність місіонерів, переселення колоністів, міграція населення, втеча віруючих від переслідування в іншу країну й інше) спонукають до думки, що баптизм – явище національне (англійське) і в інші країни був привезений та прижився в новому середовищі. Цю думку в царській Росії культивувало православне духовенство, називаючи представників «нової віри» «німецькою штундою». Нею маніпулювали апологети радянщини, нав'язуючи стереотип, що протестанти – представники міжнародної буржуазії та шпигуни іноземних спецслужб.

Було б історичною помилкою відкидати значення місіонерської роботи чи соціальної допомоги, яка надавалася. Однак історичні факти свідчать про те, що баптизм, як і протестантизм загалом, зароджувався в глибинах народного духу і впливав на поверхню тоді, коли домінуючі церкви не задовольняли духовних потреб більшості населення.

Заявивши вперше про себе в Англії на початку XVII ст., на континенті баптизм з'явився майже через два століття (1834 р.) незважаючи на те, що вже перші баптисти через переслідування змушені були емігрувати з Англії в Нідерланди.

Яскравим доказом того, що баптизм не був завезений ззовні в Російську імперію, є наступний факт. Німецькі колоністи, які заселяли південь України, були лютеранами, реформатами чи кальвіністами. Проте жоден українець, який відійшов від православ'я, не примкнув до вищезгаданих протестантських течій. Насправді тут зароджувався рух євангельських християн і баптистів. З цього приводу єпископ Олексій писав: «...південноросійська штунда – явище самобутнє, яке походить з глибин народного духу, і є продуктом самостійної його творчості...» [15, с. 321]. Протестантизм в Україні не «чужорідне» віровчення, занесене з Заходу, а цілком самобутній процес, закономірний підсумок богошукання простого народу [4, с. 371]. Неможливо серйозно говорити про визначальний вплив німців-колоністів на пробудження серед російсько-українського населення півдня України, бо за весь період перебування там їх (з 1785 р.) ніхто з українців чи росіян не стали ні лютеранами, ні реформаторами, ні менонітами. Тим більше, що німецькі віруючі не проповідували своїх релігійних переконань сусідам, бо були законслухняними і боялися покарання, яке передбачалося законом за такі дії [12, с. 49]. Навіть радянський апологет Л. Митрохін пише наступне: «Перші діячі російського баптизму були учнями німецьких місіонерів, але поступово баптистська церква набувала незалежність від німецьких наставників» [8, с. 59]. Багато ж з самих німців-колоністів, коли до них приїздили місіонери Йоган Онкен, Карл Ондра, Йоган Бонкемпфер, під впливом їхніх

проповідей переживали духовне відродження і виходили з традиційних протестантських рухів (лютеранства, кальвінізму тощо), утворюючи новий – німецький «штундизм».

Сучасний дослідний протестантизму Тамара Решетникова пише: «Виникнення євангельсько-баптистського руху на території України відбулося в середині XIX ст. і не було наслідком місіонерської діяльності баптистів з інших країн. Він став результатом духовних пошуків частини українського народу і пройшов відповідні етапи еволюції євангельського руху, що мало вплив і на богослів'я і на практичні аспекти життя церков» [10, с. 4].

Потрібно також відзначити, що баптизм не був імплантований ззовні ні в Німеччину, ні в Польщу.

Отже, що ж послугувало основними причинами виникнення та розповсюдження баптизму в світі загалом і в досліджуваних державах, зокрема Німеччині, Україні, Польщі?

На думку В. Марцинковського, спрага знайти дорогу до Бога властива всім народам [6, с. 17]. З приходом християнства богошукання перейшло в межі церкви. Протягом двохтисячної історії християнства простежується тенденція: як тільки в офіційних церквах відбувався відхід від біблійних принципів, в той же період зароджувався новий релігійний рух, який намагався повернути віруючих до першоапостольських принципів. Баптизм, на нашу думку, є продуктом цього історичного закономірного процесу. «Для більш точного уявлення необхідно зупинитись на тих духовних процесах, які проходили на території України після прийняття християнства. Вони дають об'єктивну картину розвитку вітчизняної релігійної думки, заперечуючи статичність православ'я. Приймаючи до уваги тільки такий розвиток, який відбувався переважно у православному середовищі, можна говорити про виникнення самобутнього українського євангельсько-баптистського руху як своєрідного етапу його розвитку», – писав Ю. Решетников [9, с. 34]. Відтак, причини і передумови виникнення і поширення баптизму потрібно поділити на дві групи: зовнішні і внутрішні.

Зовнішні причини описані нами вище. Однак, були внутрішні (духовні) причини зародження і поширення баптизму в Німеччині, Україні і Польщі. Вони були спільними для трьох досліджуваних країн, тобто мали інтернаціональний характер. Компаративний аналіз досліджуваних джерел дає підстави стверджувати, що такими були:

1. Глибока духовна криза офіційної церкви (католицької на Заході і православної на Сході), яка більше не задовольняла духовних по-

треб народу, яка часто ставала на перешкоді не тільки духовного розвитку людини, а й економічного і наукового прогресу.

2. Просвітницька діяльність інтелігенції, яка скеровувала свої зусилля на подолання безграмотності більшості населення у всіх трьох країнах.

3. Переклад Біблії національними мовами: німецькою, російською, польською дав змогу кожному, хто був грамотний, читати Святе Писання і робити свідомий вибір у духовному житті.

Відтак, підсумовуючи, варто зазначити, що баптизм як найпоширеніша протестантська конфесія виник не як щось стихійне і не прогнозоване в історії людства. Його зародження і поширення у Німеччині, Україні та Польщі є результатом богошукання народів різних національностей з різним суспільно-політичним, економічним і релігійним розвитком. Процес зародження баптизму мав національні зовнішні особливості, які тим чи іншим чином впливали на швидкість поширення баптистського вчення, на форму богослужіння тощо. Однак, компаративний аналіз на прикладі Німеччини, України і Польщі дав змогу побачити внутрішні (духовні) причини виникнення і поширення баптизму. На противагу зовнішнім, вони носять інтернаціональний характер, тобто є спільними для досліджуваних держав і народів. Саме внутрішні причини свідчать, що баптизм не насаджувався ззовні, а зароджувався в глибинах духовного розвитку кожного народу.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гуче, Адам. Історія баптистського руху на польських землях [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// www.teologia.protestanci.org/artykuly/art67.php](http://www.teologia.protestanci.org/artykuly/art67.php)

2. Голованов, С. В. Всесвітня історія / С. В. Голованов. – К. : Каравела, 2009. – 295 с.

3. Дильонгова, Г. Історія Польщі 1795–1990 / Ганна Диобонгова. – К. : Видавничий дім «Києво-Могилянська академія», 2007. – 237 с.

4. Колодний, А. М. Історія релігії в Україні / Колодний А. М., Яроцький П. Л. – К. : Знання, 1999. – 735 с.

5. Крюднер, Ю. Путь спасения / Юлия Крюднер. – М : Протестант, 1992. – 350 с.

6. Марцинковский, В. Ф. Христос и евреи / В. Ф. Марцинковский. – Палестина : Гора Кармил, 1932. – 110 с.

7. Любащенко, В. І. Історія протестантизму в Україні : Курс лекцій. – Львів : Просвіта, 1995. – 346 с.

8. Митрохин, Л. М. Баптизм. – М. : Издательство политической литературы, 1974. – 265 с.

9. Решетников, Ю. Обзор истории Евангельско-баптистского братства в Украине / Решетников Ю., Санников С. – Одеса : Богомыслие, 2000. – 345 с.
10. Решетникова, Т. Основные религии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://old.risu.org.ua/rus/major.rel原因ions/baptist/>
11. Санников, С. В. Огляд історії християнства. Навч. посібник. – К. : Світ знань, 2007. – 1000 с.
12. Санников, С. В. Текст лекцій к курсу «История и богословие евангельских христиан-баптистов (ЕХБ)» [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.moscowseminary.org/sannikov/textlekcij.htm>
13. Торбет, Роберт. Баптизм в Германии [Электронный ресурс]. – Режим доступа : http://krotov.info/lib_sec/19_t/tor/bet.htm
14. Черній, А. М. Релігієзнавство. Підручник. – К. : Академвидав, 2008. – 399 с.
15. Яроцький, П. Історія релігії в Україні. – Т. 5. Протестантизм в Україні. – К., 2002. – 424 с.